

MÁRFI ATTILLA

A pécsi Hamerli család története és irathagyatéka

Pécs polgári kori történetében meghatározó szerepet töltek be az olyan országos és nemzetközi hírnevet is elérő polgárcsaládok, mint a Zsolnay, az Angster, a Höfler vagy a Littke. Mindegyikük nevéhez korszakalkotó, főleg gazdasági vállalkozás és ehhez társuló értékteremtés kapcsolódik: a porcelán- és kerámia- (Zsolnay), az orgona- és harmónium- (Angster), a bőr- (Höfler) és a pezsgőgyár (Littke) idővel Európa-szerte ismert működése és nívós termékei.¹ Ehhez a kiemelt és patinás névsorhoz tartozik, s e pécsi vállalkozói kezdeményezések sorába illeszkedik a Hamerli dinasztia is.² Nevük és tevékenységük ismerősebbnek tűnhet, ha megemlítjük, hogy nekik köszönhető a pécsi kesztyűgyártás európai szintre emelése. A népes és rendkívül aktív család vállalkozásai között szerepelt a pécsi gépgyár és vasöntöde, amihez vaskereskedői tevékenység is kötődött, emellett a vendéglátóiparban is jeleskedtek. Nekik köszönhető a város mai napig működő, legpatinásabb, impozáns, szecessziós stílusú szállodájának, a Pannónia Szállodának (ma Palatinus Szálló) 1915-ben történet átadása. E vállalkozások mellett a neves polgárcsaládból többen is jogi és közigazgatási hivatást választottak, de akadt köztük fényképész, gazdálkodó, politikus, sőt színésznő is. A gyáralapítók több neves egyesület és társaság vezetőjeként is segítettek a város társadalmi fejlődését. Ezt a gazdag, szerteágazó tevékenységet és példaértékű múltat a Hamerli család nemrégiben előkerült családi irataira is támaszkodva próbáltuk felvázolni.³ A családi hagyatékról – amely a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában (MNL BaML) található – ugyancsak az alábbiakban adunk rövid ismertetést.

¹ Márfi Attila: A pécsi Hamerli család történetéhez a 20. század elejéig. (Szinopszis) In: Családok, családfák, generációk. (Fel. szerk. Benkő József.) Győr, 2007. 9.

² Itt köszönöm meg Sey Gábor pécsi középiskolai tanárnak és jeles sportembernek, aki egyébként a szállodaalapító Hamerli Imre unokája és a család történetének elkötelezett kutatója, hogy családi dokumentumokkal, tanácsaival és észrevételeivel önzetlenül támogatta munkámat.

³ Márfi Attila: Adatok a pécsi Hamerli család történetéhez a 20. század elejéig. In: Családok, családfák, generációk. A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2007. május 2–3-án megrendezett tudományos konferencia előadásai. (Szerk. Bana József–Katona Csaba.) Győr, 2008. (Mediawave Konferenciák I.) 179.

A családi fond rövid ismertetése, forrásértéke

A családtörténeti hagyatékat úgynevezett fond elkülönüléssel lehetett kiválogatni a Hamerli Kesztyűgyár iratainak rendezése során. Ez a szakfeladat 2002-ben zajlott. A család dokumentumait az ipartörténeti fond egyik iratsorozatához sorolták be, s egy jelzet nélküli palliumban rejtőzött. Valószínű, hogy az iratokat szándékosan helyezte el a család a kevésbé kutatott gyári dokumentumok közé, s így elrejtve próbálta megmenteni. A 2007-ben történt darabszintű rendezés során a családi fond újabb, nem a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában (akkor még Baranya Megyei Levéltár) őrzött családi dokumentumokkal bővült. Sey Gábor (Hamerli Imre unokája) a tulajdonában lévő családi iratokról készült fénymásolatokat 2007. április 18-án a levéltárnak ajándékozta. Ezt az iratsorozatot önálló állagként különítették el a rendezés során.⁴ E családi hagyatékat tehát nem mindennapi körülmények között maradt fenn és bővült, majd lett a levéltár egyik legértékesebb családtörténeti anyaga.

A Hamerli Kesztyűgyár (1897–1953) ipartörténeti fondjából elkülönült családi hagyatékból – főleg a családi vállalkozásokkal és a vagyonnal kapcsolatos dokumentumok esetében – számos átfedés tapasztalható. Ilyen esetekben a „domináns” adat, azaz a jellemzőbb forrásérték és tartalom döntötte el, hogy konkrétan hová kerül az irat, melyik tematikai csoporthoz, állaghoz. Az anyag zöméről sikerült megállapítani, hogy azok közvetlenül a családot érintik és csak áttételesen a Hamerli Kesztyűgyárat. Igaz, olyan dokumentumok is találhatóak a hagyatéki anyagban, amelyek egyértelműen a kesztyűgyárral kapcsolatosak és csak részben érintik a családot. A darabszintű rendezésnél az adományozott fénymásolatokkal együtt négy állagot lehetett elkülöníteni, amelyek egyben a fond tematikai egységei is:

A) állag: A Hamerli család tulajdonviszonyaival kapcsolatos dokumentumok

⁴ Márfi Attila: A Hamerli család irathagyatéka, 1861–1943. (A Hamerli család üzleti vállalkozásaival, a kesztyűgyárral, s egyéb tulajdonaival kapcsolatos gazdasági, jogi, műszaki és személyes jellegű iratai) Iratleltár. Kézirat. MNL BaML XIII. 13. (a továbbiakban: Hamerli iratleltár) 6.

- B) állag: A Hamerli család magán- és üzleti építkezései-nek, vállalkozásainak műszaki, jogi, igazgatási és pénzügyi dokumentumai
- C) állag: A Hamerli család hivatásbeli és magánlevelezései, köziratai és egyéb családi jellegű forrásai
- D) állag: Sey Gábor által átadott, fénymásolt családi iratok⁵

Minden állagot, azaz fő tematikus egységet további, kisebb témakörökre, tételekre lehetett tagolni. Így az A) állag például az alábbi forráscsoportokat tartalmazza: a családi tulajdoni közjogi iratait, a birtokviszonyok változásainak forrásait (tulajdoni lapok, adásvételi szerződések, jelzálog-tulajdonjogi végzések stb.) és ezek mellékleteit (tértivevények, számlák, nyilvántartó lapok). E tematikai csoport foglalja magában egyébként a Hamerliek szerteágazó vállalkozásainak dokumentumait is. A B) állag a család ingatlanainak építési dokumentumait és a kesztyűgyár fejlesztéseinek okiratait tartalmazza, a gyári vagyon különböző szintű kimutatásaival együtt. A C) állag elsősorban a családi vállalkozások iratait, a levelezéseket és a kiskorú Hamerliek árvaszéki és gyámhatósági ügyiratait őrzi. Végül az adományként közgyűjteménybe került D) állag főleg a Hamerliek anyakönyvi dokumentumait (gyászjelentések, anyakönyvi kivonatok), szakképzéseinek okmányait és Hamerli Imrénének a Pannonia Szállodával kapcsolatos gazdasági jellegű iratait tartalmazza. Ebben az állagban vannak természetesen átfedések is, az előbbi állagokhoz tartozó forrásokkal, irattípusokkal, mégis célszerű volt ezt a forrásegyüttest külön csoportként kezelni.⁶

A négy állagot összesen 17 tételre lehetett tagolni, amelyek 301 dokumentumot foglalnak magukban. Az iratok zöme jogi, műszaki és igazgatási iratképzőknél keletkezett, s elsősorban a családi vagyon és a családi vállalkozások hátterét, a folyamatos vagyonosodást dokumentálják. E források a família meggazdagodására és különböző vállalkozások eddig kevésbé ismert hátterére és részleteire is ráirányítják a figyelmet. Nevezetesen arra, hogy a Hamerli család feje, Hamerli János nagy valószínűséggel telekspekulációval, finomabban fogalmazva ingatlanok gyakori adásvételével, s különböző bérleményekből befolyt jövedelmekből szerezte meg azt az induló tőkét (sok más pécsi családhoz hasonlóan), amire alapozva a fő vállalkozásokat elindíthatta.

A Hamerliek pécsi letelepedése

A jeles dinasztia – Hamerli János működésétől számítva – három generációja lett aktív és értékteremtő részese a város gazdasági, társadalmi és kulturális életének a 19. század második felétől a 20. század derekáig. A svájci és osztrák eredetű polgárcsalád megalapítója az a Hamerly Ferenc volt, aki az 1830-as években telepedett le Püspöknádasdon, később Pécssett.⁷

Szüleiről csak feltételezhető információink és megközelítő ismereteink vannak. Mindketten a 18. század második felében, 1780 körül születtek, már Magyarországon. Édesanyja Barbara Hörm, valószínűleg osztrák származású volt, míg apja Michael Hammerl, akinek elődei valószínűleg Svájcban vándorolhattak ide a 18. század elején megindult betelepítések során. A svájci eredetre a családi emlékezet és hagyomány mellett a Hammerl név gyakorisága is következtetni enged, amely három kantonban is kimutatható; Aargau, Appenzell és Neuchâtel tartományokban. A Hammerl családnév a kalapács szó kicsinyítőképzős változata „kalapácsocska” jelentéssel, amelyhez az évek során már Magyarországon járult hozzá az „i” képző, de a 19. század végéig ipszilonnal írták a nevet, mint ahogy valószínűleg később Svájcban is.⁸ A család egy másik, Pécssett is megtelepült ága Hámedliként volt ismert. Hamerly Ferenc 1803-ban született Körmenten, és csak annyi ismert róla, hogy felnőttként katonaként szolgált.⁹ Az 1830-as években települt Baranyába, mint már esett róla szó, Püspöknádasdra (ma Mecseknádasd), ahol a pécsi püspöki nyári rezidencia egyik alkalmazottja volt hajdúként.¹⁰ 1834. július 6-án családot alapított, feleségül vette az akkor húszesztendő Mészáros Annát (1814–1874). A házasságkötésre már a megyeszékhelyen került sor, de első két gyermekük még Püspöknádasdon született; Klára 1835-ben, Mihály pedig 1837-ben. Harmadik gyermekük, János, aki egyébként a Hamerli család vagyonát, és így szerteágazó vállalkozásait is megalapozta, Pécssett látta meg a napvilágot 1840. február 28-án.¹¹ Hogy a városban belül eleinte hol laktak, nem ismert, de 1841-ben bizonyíthatóan a Kis Flórián utca 8. szám alatti házat vásárolták meg.¹² A házasságból összesen hét gyermek született, Jánost még négyen követték: Carolina, Mária, Cziczelle¹³ és Ferenc.¹⁴ Közülük öten éltek meg a felnőttkort. Hamerly Ferenc taníttatta fiait, megadta a lehetőséget az akkori társadalmi rendbe való beilleszkedéshez. Idősebb fia, Hamerly Mihály Pécssett elvégzett iskolái után esküdtszéki ülnök, adószedő, később gazdatiszt lett.¹⁵

⁸ Uo., valamint Sey Gábor szóbeli közlése alapján.

⁹ Sey G.: A Hamerli-dinasztia i. m. 57.

¹⁰ A község katolikus anyakönyvében foglalkozását, katonaként tüntetett fel, de akkori foglalkozása, alkalmazása a pécsi püspök szolgálatában, mint püspöki hajdú történet. Sey Gábor szóbeli közlése alapján.

¹¹ Sey G.: A Hamerli-dinasztia i. m. 57.

¹² Madas József: Pécs-belváros telkei és házai. Adatgyűjtemény. Pécs, 1878. 304. Hammerly Ferenc és neje, Mészáros Anna 1841. március 5-én vásárolta meg a 64 négyszögöl nagyságú és 484. helyrajzi számú házat Katics Andrástól, aki 1839 óta volt a ház tulajdonosa. Az adattár szerint Hamerly Ferenc 1864-ben még tulajdonosa volt az épületnek, de 1875-ben már Hamerly Jánosné, 1885-ben pedig Hamerly Mária tüntetett fel ház-tulajdonosként. Ezt követően rendelkezünk még egy adattal 1911-ből, de ekkor már nem a Hamerliek kezén volt a lakház, hanem Bándi Dezsőné volt a tulajdonosa.

¹³ Azaz Cicelle, latin eredetű női név, amely a Cecília korabeli, régi magyar névváltozata.

¹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára XIII. 13. Hamerly család hagyatéka. (A továbbiakban: MNL BaML XIII. 13.) D) állag, c. tétel. 5. irat. Sey Gábor által összeállított Hamerly-családfa.

¹⁵ Sey G.: A Hamerly-dinasztia i. m. 58.

⁵ Hamerly iratteltár. 7.

⁶ Uo.

⁷ Sey Gábor: A Hamerly-dinasztia. Az első három generáció. *Pécsi Szemle*, 3. (2000) 2. sz. 57.

Hamerly János és családalapítása

Hamerly János leendő kézművesként a kesztyűs és sérvkötőkészítő mesterséget tanulta ki 1857-ben Pécsen. Három évig tartó vándorútjai során Temesvár, Arad, Pest, Bécs, Graz és Salzburg városok kesztyűs műhelyeiben, valamint a cseh- és morvaországi tímárműhelyekben képezte magát.¹⁶ 1860-ban tért vissza Pécsre, a következő évben, nagykorúsítását követően nyitotta meg első kesztyűs és sérvkötőkészítő műhelyét apja Kis Flórián utcai házában. 1862-ben vette nőül a talliándörögdi születésű¹⁷ (1841–1911) Szalay Flórát, akinek édesapja a Veszprém vármegyei Majthényi-birtokok jószágkormányzója volt. A következő évben a szülői házat elhagyva előbb a Fő utcai (ma Király utca) Ludvig-, majd a Kindl-féle házba¹⁸ költöztek, végül ugyanebben az utcában az 5. szám alatti emeletes épületet bérelték ki, amelyet később meg is vásároltak. Ennek az épületnek belső, udvari frontján építették ki a kesztyűs műhelyt, ami hamarosan manufaktúrává fejlődött. Az előző lakó az az özvegy Rabel Ágostonné volt, aki tekintélyes magánvagyonából több pécsi kézműves műhelyét támogatta kölcsönökkel. Nincs rá konkrét adat, de elképzelhető, sőt valószínű, hogy az ifjú Hamerly és családja is részesült ebből a „mecenatúrából”.¹⁹ Az utcára néző épületrész alsó szintjén üzletet is nyitottak termékeik árusítására.²⁰ Hamerly a fokozatosan fejlődő pécsi kesztyűüzemmel párhuzamosan Bécsben is fenntartott egy műhelyt és üzletet, amely 1865-től 1874-ig működött. Ebben az időszakban rövidebb megszakításokkal családja is itt élt.²¹ A jól menő bécsi vállalkozás nemcsak anyagi jólétet biztosított a fiatal kesztyűsnek, hanem elsajátíthatta az új technikákat, fejlesztéseket átélő iparág modern szakmai ismereteit is, amit Pécsen hasznosíthatott. Pécsi üzemének és egyéb vállalkozásainak eredményein felbuzdulva végül felszámolta a sikeres bécsi telepét és végleg visszaköltözött a Fő utcai Hamerly-házba.²² 1876-ban a Pécsi Királyi Törvényszéknél mint egyéni céget jegyezték be vállalkozását.²³ A következő évben megkezdte belvárosi műhelye áttelepítését a távolabbra eső budai külvárosba, pontosabban a Tettyén lévő Alsó-Puturla (ma: Alsó Puturluk) utcába. Ez a költözés hosszú évekig elhúzódott. Először a belvárosi környezetet zavaró bőrcserző műhelyeket költöztették át. Ezzel párhuzamosan a műhely technikai és műszaki fejlesztése is elkezdődött jelentős beruházásokkal. Ennek az volt az oka, hogy a város tanácsa folyamatosan figyelmeztette és utasította

a Hamerly családot, üzemük kitelepítését szorgalmazva.²⁴ Ebben az időszakban készült el a tímár- és bőrfestőműhely is,²⁵ ám a kesztyűkészítő részlegek, az üzlet és a folyamatosan növekvő családot befogadó lakrészek a Király utcában maradtak a századfordulóig.

Attól függetlenül, hogy a nagy létszámú család több közeli házat is magának mondhatott már ebben az időszakban, a köztudatban a Király utcai épület volt a Hamerly-ház, azaz a família első számú lakhelye. Bár Hamerly János testvérei is itt vagy a közelben éltek, az ő családja volt az, amely a századforduló környékén már a jól körülhatárolható vállalkozásokat átvette és továbbfejlesztette. A népes családban összesen 11 gyermek született, de közülük csak öten érték meg a felnőttkort: Izabella (1865–1942), Imre (1867–1927), István (1868–1903), József (1879–1953) és Károly (1881–1960).²⁶ Valamennyien tevékeny résztvevői voltak a család érdekeltségei továbbfejlesztésének, ám e vállalkozások anyagi, kapcsolati és erkölcsi tőkét Hamerly János alapozta meg a 19. század 60-as éveitől az 1895-ben bekövetkezett haláláig terjedő évtizedekben.²⁷

A családi vagyon megteremtése, Hamerly János vállalkozásai

A Hamerly nevével, különösen Hamerly Jánoséval, elsősorban a kesztyűgyártással forrt össze. Kevésbé ismert a másik két, már említett családi vállalkozási terület, a vaskereskedés és a gépgyártás, valamint a szállodaüzemeltetés. A többi sikeres vagy kevésbé profitáló vállalkozásról, a családi vagyon megteremtéséről sokáig minimális ismereteink voltak. Ezekről is a közelmúltban levéltári őrizetbe került, illetve elkülönített családi hagyatéki dokumentumainak segítségével kaphatunk teljesebb képet.²⁸ A századfordulón a Hamerly már a legtokeerősebb pécsi polgári családok közé tartoztak. Ebben a viszonylag gyors meggazdagodásban a korszak gazdasági és politikai struktúrája, polgári szellemisége is szerepet játszott,²⁹ továbbá az a sajátos vállalkozói, polgári attitűd, amely Pécs polgárcsaládjait, a legjelesebbeket is jellemezte: a sikeres – vagy legalábbis reményteljes – vállalkozás mellett más gazdasági ág fenntartása.³⁰ Így szinte mindegyik neves polgárcsaládnak – és ez a sajátosság pécsi „tűke” szemléletből³¹

²⁴ Sey K.–Sey G.: i. m. 92.

²⁵ Déry J.: i. m. 42.

²⁶ MNL BaML XIII. 13. D. c. 5.

²⁷ Márfi A.: A pécsi Hamerly család történetéhez i. m. 9.

²⁸ A család irathagyatéka a Turul Kesztyűgyár iratsorozatai közül került elő, rendezés során. Ugyanakkor Sey Gábor a család tulajdonában lévő fontos okiratokkal, illetve azok fénymásolt példányaival egészítette ki az irathagyatékot. Különösen a gyári fond irataiból előkerült dokumentumok szolgáltattak eddig még nem ismert és rendkívül értékes adatokat.

²⁹ Márfi A.: A pécsi Hamerly család történetéhez i. m. 9–10.

³⁰ A 19. század második feléig, szinte mindegyik, már hivatkozott pécsi polgári és vállalkozó családra (Zsolnay, Littke, Angster stb.) jellemző ez a vagyongyarapító tevékenység, azaz vállalkozásaik mellett más vagyon (ingatlan, szőlő és földtulajdon) is segítette a családi törekvéseket.

³¹ Az egykori pécsi polgárok felfogása szerint ugyanis tősgyökeres pécsinek, azaz „tűkének” az számított, aki legalább három vagy négy generáción keresztül igazolni tudta pécsi illetőségét, illetve szülő „tűkével” (tőke), azaz

¹⁶ Déry János: A pécsi kesztyűipar kialakulása és története a Hamerly kesztyűgyár államosításáig, 1948-ig. In: A pécsi kesztyűgyár története 1861–1976. (Szerk. Déry János.) Pécs, 1977. 22.

¹⁷ Sey Gábor szóbeli közlése alapján.

¹⁸ Gál Éva főmuzeológus, osztályvezető szóbeli közlése, illetve kutatási eredményei alapján. Itt köszönöm meg Gál Évának a bőr- és kesztyűgyártási dokumentációs anyag általa ismert adatainak rendelkezésemre bocsátását.

¹⁹ Déry J.: i. m. 23.

²⁰ Sey Gábor: A Hamerly-ház története. *Pécsi Szemle*, 4. (2001) 2. sz. 77.

²¹ Sey Kata–Sey Gábor: Hamerly János kesztyűsmester pécsi gyáralapítása. (A tabakos és a kesztyűsmesterség) In: Angstertől Zsolnayig. Ipartörténeti tanulmányok. (Szerk. Szirtes Gábor–Vargha Dezső.) Pécs, 1999. 91–92.

²² Déry J.: i. m. 23.

²³ Déry J.: i. m. 24–25.

is fakadt – jelentős szőlői, borházai és gyümölcsösei voltak. Hamerly János is szerzett ilyen javakat, de vagyonának megalapozásában nem játszottak döntő szerepet. Pécs egyik nagy múltú szőlőhegyén, az úgynevezett Fröhweisz-dűlőben vagy -tetőn tett szert egy kétholdas³² szőlőbirtokra az 1880-as években. A rajta található régi épületrészeket lebontották és 1898-ban egy új borházat építettek, afféle kisebb hétvégi villát. Az épület földszintjén alakították ki a prэшházat, a szerszamos kamrát, a főzőkonyhát és az éléskamrát. Itt volt egy úgynevezett „száraz bejárat”, a lépcsőház és a pincelejárát. Az emeleten három lakószoba, egy tágas erkély és a padlásfeljáró helyezkedett el.³³ A család tulajdonában lévő források még egy, a közelben álló, majdnem az említettel azonos területű szőlőbirtokról tájékoztatnak, amely Hamerly József tulajdonában állt, szintén borházzal, sőt a két világháború közti korszakban egy családi fürdőmedence is növelte a telek és a borház értékét.³⁴ A Hamerly család oly sok ingatlanával és a kesztyűgyárral együtt szőlőterületeit is elveszítette az 1945 utáni államosítások következtében. Kevesek előtt ismert, hogy a szőlő a rajta lévő épületekkel együtt 1963-ban Kodály Zoltán tulajdona lett.³⁵ A neves zeneszerző születésnapjára kapta a magyar államtól, nem sokkal később pécsi származású felesége, Péczely Sarolta nevére írták át az ekkor már jelentősen csökkent területű ingatlant.³⁶

A fent vázolt, jellemzően pécsi gazdasági képlettől kissé eltérően a családi vagyon gyarapodását az alábbi vállalkozások és családi események függvényében vázolhatjuk fel. A család tekintélye, egyúttal anyagi helyzete gyarapodott a sikeres házasságok útján is, főleg pedig a családon belüli, eredményesnek bizonyuló feladat- és munkamegosztás, az öröklés, a társadalmi rangból fakadó kapcsolatrendszer, a jelentős ingatlan-, ház- és földtulajdon-vásárlás, a malom és kocsmabérlemények, a fiákerállomás működtetése és természetesen a fő vállalkozások jövedelme révén.³⁷ A vagyon gyarapodásánál, módosulásánál, ha úgy tetszik újra fel- vagy megosztásánál ezeknek a vagyonszerzési módoknak is változott a szerepe. A házassodás és az örökösödés mint vagyonváltoztató tényező folyamatosan érzékelhető az egymást váltó generációk életében. Az 1870-es évektől rendelkezünk az örökösödésekre vo-

natkozó, többnyire jogszolgáltató dokumentumokkal. Az első ilyen jellegű forrás Hamerly Ferencné örökségét említi (igaz, ő Hamerly János testvérének volt az özvegye, tehát nem közvetlenül tartozott Hamerly János családi ágához), amit egyezség útján Hamerly János³⁸ kapott meg 1875 decemberében.³⁹ A következő évben Hamerly Klára hagyatéka került szintén Hamerly János tulajdonába,⁴⁰ míg 1877-ben Hamerly Ferencné született Simon Franciska ingatlanokat örökölt Drosch Józsefné után.⁴¹ A legjelentősebb hagyatéka, amire alapozva a Hamerly-vállalkozások fejlődhetek, Hamerly János vagyon volt, az a 42 886 forint értékű ingatlan, amelyet öt gyermeke között osztottak szét.⁴² Ezt követően már ennek a vagyonnak – növelése mellett – a megosztásán volt a hangsúly. Az ingatlanügyletek azonban csak a vagyon megalapozásnál játszottak szerepet, míg a 20. század elejétől a három fő vállalkozás jövedelmei váltak meghatározóvá.⁴³ Mivel a házassodások, örökösödések és vagyonmegosztások vagyonnövelő szerepéről lesz még említés, előbb a családi tőke vásárlásokkal történt gyarapodásáról szólunk röviden,

Hamerly János egyik leghatékonyabb eszköze volt az a már említett tevékenység, amelyet telekspekulációnak nevezhetünk. Az ilyen ügyletek a 19. század végéig tartottak, és mivel a család anyagi helyzete addigra megalapozottá vált, más vállalkozásaikra és befektetéseikre tevődött át a hangsúly.⁴⁴ Hamerly János ingatlanügyletei közül először a telek- és házvásárlásokat kell említeni. A megvásárolt telkek zömét (ugyanúgy, mint a művelt földterületeket) később magasabb áron értékesítette. Az 1860-as évektől a századfordulóig közel negyven ilyen telekügyletről van tudomásunk, főleg tulajdonviszonyi források (telekkönyvi, kataszteri, tulajdonjog és jelzálog bekebelezési iratok) alapján.

A házak ellenben huzamosabb ideig voltak Hamerly tulajdonban mint lakóépületek és vállalkozásaik műhelyei, üzletei, s folyamatosan átépítették vagy felújították őket. Hamerly János „korszakában” a már említett Kis Flórián utcai és Királyi utca 5. szám alatti házak mellett lakóépületük volt az egykori Ferenc⁴⁵ és a Megye utcában is, itt az úgynevezett Káptalani házat birtokolták. A Megye utca 15. szám alatti házban később Hamerly Imre családja lakott.⁴⁶ Az Alsó Puturla utcában, ahogy már utaltunk rá, három egymás melletti telken

szőlőterülettel rendelkezik. Ez a hagyomány olyannyira népszerű ma is Pécsen, hogy a város egyik prominens testülete, a Pécsi Polgári Kör „Tükédíjat” is alapított 2004-ben, amit évente adományoznak az arra kijelölt jeles pécsi egyéniségeknek. (Igaz, ez az elismerés már nem követeli meg az egykori, tradicionális feltételeket, „csupán” arra érdemes, a városért sokat dolgozó polgárnak kell lenni.) Sőt a város egyik igen frekvenciált közterületén (a Postaigazgatósággal szemközt) téren, a délre húzódó egykori városfallal szemközt) áll egy szökőkút is (Fürtös György keramikus/képzőművész alkotása), gazdag termésű szőlőtőkét formázva, az úgynevezett „tüké-díszkút”. Az eozin-díszítésű, s a Zsolnay-hagyományokat felelevenítő alkotás ennek a „tükéségnek” lokálpatriotizmusnak állít emléket.

³² Ez a terület folyton változott (akad olyan említés is, amely két és fél holdra teszi a szőlő nagyságát), a tárgyalt időszakban sem teljesen egyértelmű, éppen a források érintőleges, vagy következtelen említései miatt, hogy a szőlőterület mikor és milyen mértékben változott.

³³ MNL BaML XIII. 13. B. a. és 18. B. c. 2.

³⁴ Sey Gábor szóbeli közlése alapján.

³⁵ MNL BaML XIII. 13. D. d. 3.

³⁶ MNL BaML XIII. 13. D. d. 2.

³⁷ Márfi A.: A pécsi Hamerly család történetéhez, i. m. 9–10.

³⁸ Mivel az örökös Hamerly Ferencné, azaz Hamerly János Ferenc nevű testvérének özvegye, e házasságból született János nevű fia örökölhette, nem pedig a kesztyűs dinasztia megalapítója. A fennmaradt források csak következtetni engednek, egyértelműen nem derül ki, melyik Hamerly János örökölt. Itt köszönöm meg Sey Gábor idevonatkozó észrevételeit.

³⁹ MNL BaML XIII. 13. A. a. 1. Erről az örökösödésről csak a Pécsi Királyi Törvényszék értesítő végzése maradt fenn.

⁴⁰ MNL BaML XIII. 13. A. a. 2. A Pécsi Kölcsönös Segélyező Egylet betétkönyvét örökölte Hamerly János.

⁴¹ MNL BaML XIII. 13. A. a. 4. Az ingatlanokat az örökös 1884. január 15-én vette birtokába.

⁴² MNL BaML XIII. 13. A. a. 5.

⁴³ MNL BaML XIII. 13. A. a. 5.

⁴⁴ MNL BaML XIII. 13. A. a. 5.; *Déri J.*: i. m. 42–43.

⁴⁵ A Ferenc utca elnevezése Hamerly Jánostól származik, aki édesapjának állított így emléket. Az utca közvetlenül a gyár mellett húzódik. Sey Gábor szóbeli közlése, illetve kiegészítése alapján.

⁴⁶ Sey Gábor kiegészítése alapján.

épült ki a századfordulótól a híressé vált kesztyűgyár.⁴⁷ Végül a szintén belvárosi József utca 22. és Mária utca 21. szám alatti emeletes sarokházat említhetjük, ahová a népes család egy része, pontosabban Hamerli Károly családja⁴⁸ költözött, amikor Király utcai házuk helyén felépült a Pannonia Szálloda. E Mária utcai épület 1861 óta⁴⁹ volt a család tulajdona, s folyamatosan bővült. 1887-ben egy adómentességi határozat⁵⁰ adatai alapján a ház beosztása a következő volt. A családi otthon egy földszinti és egy emeleti lakrészből állt. A földszinti traktusban három szoba, konyha és egy éléskamra volt, az emeleten öt szoba, konyha és kamra. A polgári életmód akkor már elengedhetetlen része, egy fürdőszoba is szolgálta a család kényelmét, szintén az emeleten.⁵¹ Ugyancsak a Mária utcában volt még egy Hamerli-ház, a 29. szám alatt, amely 1876-ban épült fel.⁵² Ebben az épületben azonban festő- és cserzőműhely működött, amelyet a város folyamatos felszólításai miatt szintén kihelyeztek az Alsó Puturla utcai új kesztyűkészítő üzem területére.

Hamerli érdekeltég lett a szálló közelében fekvő vaskereskedés (Király utca 9.) is, amely a 20. század elején került a család tulajdonába Hamerli József révén. A földtulajdonok esetében az 1870-es évek elejétől gyakorlatilag haláláig összesen 16 ilyen ügyletéről maradtak fenn források. Szinte kivétel nélkül magasabb áron adta el a sokszor szorult helyzetben lévő, többnyire pécsi tulajdonosoktól vásárolt földeket. Így szőlőt szerzett Bálicson, Pécsbányatelepen és az említett Frühweiszdülőben (ezt tartották meg). A legtöbb vétele azonban szántóföldekre szorítkozott. A Pécs határában lévő földek mellett Mohács, Kiskozár és Nagypárad községekben is voltak ilyen tulajdonai.⁵³ A pécsi Nagyposta-völgyben és a Kőhid-dülőben fekvő, nem egészen két hold szántóföld azonban sokáig a tulajdonában maradt.⁵⁴ A családi fáma szerint az itt természetett zabbal fiákeres vállalkozásának lóállományát látta el.⁵⁵ Jól jövedelmező vállalkozása volt a Szigeti országúton fekvő Három Varjúhoz címzett beszálló vendéglő, amelyet 1883-ban vásárolt meg Scheiren Antaltól.⁵⁶ A vásárosok által is gyakorta látogatott kocsmához lakóház, melléképületek, kert, udvar, szőlő és szántóföld tartozott. Röviddel halála előtt, 1892-ben vált meg ettől az értékes ingatlantól, Hirschfeld Sámuelnek, a város elsőszámú sörgyárosának adta el tekintélyes összegért, 10 000 forintért.⁵⁷ Némely szántóföldjét nem értékesítette rögtön, hanem bérleményként működtette. Szintén ilyen módon hasznosította az Alsó Puturla utcában álló, úgynevezett Kniffer-féle fűrészmalom is, Schmidt Henrik

asztalosmesternek kiadva.⁵⁸ Igaz ő maga is bérelte a várostól, de 1885-ben egy része a tulajdonába került.

A korszakváltás

A család feje, a kesztyűsdinasztia megalapítója 1895. május 11-én hunyt el ereje teljében és pályája csúcán.⁵⁹ Az Alsó Puturla utcába telepített „Hamerli J.” cég, azaz a kesztyűgyár az 1890-es években 80–100 000 pár kesztyűt állított elő évente, jelentős európai felvevőpiaccal és kapcsolatrendszerrel rendelkezett. Ez a látványos fejlődés az 1870-es évektől kezdődött, amikor már ötven varrógéppel dolgoztak (amelyeket gőzgéppel üzemeltettek), 18 kesztyűssegédet, továbbá létszámban folyton változó varrónőket is alkalmaztak. Ekkor már évi 50 000 pár kesztyű előállítására volt képes az üzem, miközben folyamatosan bővült a Tettye völgyében fekvő gyár.⁶⁰ A mennyiségi mutatókkal összhangban a termékek elismerése sem maradt el: több rangos ipari rendezvényen és kiállításon nyertek el díjakat. Például az 1873. évi Bécsi Világkiállításon érdemérmeket kaptak, 1875-ben a Neusalzi Ipari Kiállításon aranyéremmel ismerték el és jutalmazták a pécsi kesztyűgyár termékeit.⁶¹ Az alapító örökségét fiai, Imre és István vették át még halála előtt. Az előző évben megszerezték az iparendélyt és a gyár vezetésében is részt vettek.⁶² A századfordulóra már kellő rálátás és tapasztalat birtokában határozták el, hogy a gyárat vertikális nagyüzemmé, a modern kor kihívásaival lépést tartó komplexummá fejlesztik. A Tettye-patak alatti üzem felújítására 1900 márciusában⁶³ adták be a kérelmet a városi tanácshoz, amelyet aztán a következő év augusztusában fogadtak el hosszra egyeztetések után. A saját tőke mellett állami hitelkeretre is szükségük volt, amelyet meg is kaptak. 1902 második felében kezdődtek el az építkezések.⁶⁴ A több műhelyből, raktárakból és önálló tímárműhelyből álló gyárat 1903. február 24-én adták át ünnepélyesen. Az eseményről a Pécsi Napló terjedelmes írásban számolt be: „Nagy szó ez és ritka ünnepség. Még 10–20 fős gyárnak is hiányában vagyunk. A legnagyobb kesztyűgyár és egyetlen kesztyűbőr készítő gyár tartotta ma felavató ünnepségét. A meghívottak a város, a kereskedelem, az ipar képviselői elcsodálkoztak a látottakon, és nincs okunk a csüggedésre, amikor a legszerényebb kezdetből, önerejéből ily hatalmas virágzó gyártelep fejlődik... A hegyoldalból kiszakítottak annyit, hogy egy továbbfejlesztésre is képes, a legmodernebb követelményeknek is megfelelő gyárépületet emeljenek, és hatalmas gépeket helyezzenek el, ahol kétszáz ember dolgozik. Nem tucatportékát készít a gyár, mely képtelen a versenyre, hanem a legjobb minőséget elannyira,

⁴⁷ MNL BaML XIII. 13. A. b. 1.

⁴⁸ Sey Gábor kiegészítése alapján.

⁴⁹ MNL BaML XIII. 13. A. e. 1.

⁵⁰ MNL BaML XIII. 13. B. a. 3.

⁵¹ MNL BaML XIII. 13. B. a. 3.

⁵² MNL BaML XIII. 13. A. d. 8.

⁵³ MNL BaML XIII. 13. Az úgynevezett A) állag c. és d. tételsorozatainak iratai dokumentálják elsősorban ezt a tevékenységet.

⁵⁴ MNL BaML XIII. 13. A. c. 13. és A. d. 26.

⁵⁵ Sey Gábor szóbeli közlése alapján.

⁵⁶ MNL BaML XIII. 13. A. e. 7.

⁵⁷ MNL BaML XIII. 13. A. c. 9.

⁵⁸ MNL BaML XIII. 13. A. e. 6.

⁵⁹ Sey G.: A Hamerli-dinasztia i. m. 59.

⁶⁰ Sey K.–Sey G.: i. m. 92–93.

⁶¹ Uo. 93.

⁶² Uo. 94.

⁶³ Igaz, saját erőforrásaikra támaszkodva már történtek beruházások ebben az évben is. Ugyanis 1900 nyarára adták át az Alsó Puturla u. 13. szám alatti gyártelepükön azt a két tímárműhelyt, ami után házadómentességet kaptak a várostól. MNL BaML XIII. 13. B. c. 4.

⁶⁴ MNL BaML XIII. 13. B. b. 1–2.

hogyan Hamerli név ma az országban, de külföldön is fogalom lett... ma Magyarországon nincs ehhez fogható kesztyűgyár, de számot tenne ez még Csehországban, a kesztyűgyárak otthonában, Angliában, Franciaországban is.”⁶⁵

Az örömben azonban hamar öröm vegyült, mert alig pár hét múlva, 1903. március 7-én Hamerli István súlyos vesebajban elhunyt.⁶⁶ Ekkor az 1881-ben született Károly lépett a helyébe, akit a fivérek már 1901-től bevontak a gyár vezetésébe. (Az új gyár közel száz főt alkalmazott ekkor,⁶⁷ de bővítése és fejlesztése is folyamatos volt. 1905-ben például a gyártelepen ekkor épült fel egy magasföldszinti bórraktár, az emeleten, a fapadlason két szárítókamra, a mélyföldszinten pedig egy műhely.⁶⁸) Itt kell megemlíteni az úgynevezett Hamerli kesztyűüzleteket is, azaz a termékeik árusítására fenntartott pécsi boltokat. Az első ilyen üzletre vonatkozóan 1862-ből van említés, amikor is a városházi földszinti boltok egyikét bérelték erre a célra, amelyet aztán 1888-ig tartottak fenn.⁶⁹ Időközben ugyanis a Fő u. 5. szám alatt kiépült a már említett Hamerli-ház földszintjén kialakított kesztyűüzlet. Ennek megszűntével újra a városháza alatti egyik üzlethelyiséget bérelték e célra.⁷⁰ A Bécsben fenntartott üzletről már volt szó, amely az első komolyabb európai kapcsolata volt a családnak. A későbbiekben fontos volt a nemzetközi kereskedelembe való bekapcsolódás a Hamerli Kesztyűgyár számára.

Ezzel tehát már három Hamerli örökös pályája ismert, Imréné, Istváné és Károlyé. A másik két testvér, a legidősebb Izabella és az 1879-ben született József sorsa azonban sajátságosan kötődött egymáshoz: Hamerli Izabella 1882-ben ment férjhez Matros János vasnagykereskedőhöz, tekintélyes hozománnyal, amely 5200 forint készpénzt és 2529 forint 70 krajcár értékű kelengyét jelentett.⁷¹ Erről rendkívül részletes házassági szerződése tanúskodik. Férje 1893-ban bekövetkezett halála után maga örökölte a Király utca 9. szám alatti kereskedést, és ezt az örökséget megerősítve ment újra férjhez az üzletet vezető első segédhez, Auber Gyulához 1895-ben.⁷² 1900-ban öccsét, Hamerli Józsefet is bevette az üzletbe, aki ekkor már elvégezte az ehhez szükséges iskolákat.⁷³ Ő 1900. január 18-án vette nőül Hoffmann Lajos bútorgyáros leányát, Saroltát, és e házassággal stabilabb lett anyagi helyzete.⁷⁴ (Amikor 1934-ben megözvegyült, egy év múlva néhai felesége hűgával, a szintén özvegy Ratkovics Károlynéval, született Hoffmann Mariannéval kötött házasságot.⁷⁵) 1903-ban, amikor Hamerli József két fivére a megújult kesztyűgyár élére állt és a családi

vagyoni első megosztása megtörtént, sógora és apósa támogatását is élvezve megvásárolta az 1865-ben megalapított egykori Haberényi-féle Gépgyárat és Vasöntödét.⁷⁶ 14 évig volt az övé, de érdekltségét a gyárat 1917 óta vezető részvénytársaságban is megtartotta. (Az 1918. január elsejétől működő részvénytársaság legfőbb befektetői: Hamerli József 1250 részvénnel, Báder Vilmos 500 darab részvénnel, a Pécs-Baranyai Központi Takarékpénztár 100 darab részvénnel, a Pécsi Takarékpénztár 100 darab részvénnel.⁷⁷) A vaskereskedést ekkor vette át nővérétől (aki időközben újra megözvegyült 1907-ben) és a gépgyártásnál szerzett tapasztalatait, kapcsolatait itt is hasznosíthatta. Ez a Hamerli-vállalkozás is sikeresen működött a két világháború közti korszakban; műszaki, építészeti, mezőgazdasági stb. árucikkeket forgalmaztak.⁷⁸ Hamerli József – tevékenységét kiszélesítve – építőanyag-raktárt létesített egy, a vasútállomás melletti telephellyel. 1922-ben Horthy Miklós kormányzó, munkájának elismeréséül kereskedelmi tanácsossá nevezte ki.⁷⁹ (Hamerli Imre, aki az egykori Pannonia Szállodát alapította, szintén kereskedelmi tanácsos volt.)⁸⁰

A Hamerli-örökösök újabb jelentős vállalkozására nem éppen szerencsés időkben, az I. világháború kitörésének környékén került sor, és ez a körülmény mintha megpecsételte volna az egyébként grandiózus vállalkozás sorsát, amit a mai napig sajnálatos kudarcként értékelnek az utódok.⁸¹ E vállalkozás tárgya a Pannonia Szálloda felépítése volt. Imre és Károly, akik eddig együtt vezették a kesztyűgyárat, közös megegyezéssel megosztották a vagyont. Ez többéves jogi folyamat volt, ami 1913-ban vette kezdetét az első megegyezéssel,⁸² amelyet az édesanyjuk, Szalay Flóra 1911-ben történt elhalálása utáni vagyoni helyzet váltott ki. Röviddel előtte Hamerli Károly is megnősült, a bécsi születésű Willmann Máriát vette feleségül. A vagyonmegosztás véglegesítése 1918 elején zárult le, ez a megállapodás szentesítette az eddig együtt dolgozó két fiú, Imre és Károly vállalkozásainak elkülönítését. Hamerli Imre saját vagyónrészével ugyanis egy új területen szerette volna növelni a család presztízsét. A már említett

⁶⁵ Sey K. – Sey G.: i. m. 94.; Pécsi Napló 1903. február 25.

⁶⁶ Déri J.: i. m. 43.

⁶⁷ Uo. 58. A munkásállomány megoszlása a következő volt ekkor: 17 szabász, 3 munkafelügyelő, 1 varrodai főnöknő, 49 varrónő, 6 inas, 11 bőrkészítő, 8 festőmunkás, 1 könyvelő, összesen 96 fő.

⁶⁸ MNL BaML XIII. 13. B. b. 3.

⁶⁹ Déri J.: i. m. 48.

⁷⁰ Sey Gábor szóbeli említése alapján.

⁷¹ MNL BaML XIII. 13. A. a. 3.

⁷² Sey G.: A Hamerli-dinasztia i. m. 59.

⁷³ Uo.

⁷⁴ MNL BaML IV. 1419. Pécs. I. Házassági anyakönyv 1900. 11–12. 6. szám alatt bejegyezve. Hoffmann Sarolta ekkor 17, míg férje 22 esztendő volt.

⁷⁵ MNL BaML IV. 1419. Pécs Házassági anyakönyv 1935. 107. 319. szám alatt bejegyezve.

⁷⁶ Kopasz Gábor egyébként értékes és rendkívül adatgazdag gyártörténeti munkájában – A pécsi Sopiana Gépgyár. 1865–1965. (Szerk. Kopasz Gábor.) Pécs, 1965. – tévesen szerepel a 24–25. oldalon, hogy Hamerli József Auber Gyula vaskereskedő leányát vette volna feleségül. Ez azért sem lehetséges, mivel Auber felesége Hamerli Izabella volt, Hamerli József testvére, és így az e házasságból született leánygyermek az ő első unokatestvére, akit nem vehetett volna feleségül. Nem beszélve arról, hogy 1900-ban Auber 38 éves volt, és öt évvel előtte kötött házasságot, tehát ha lett volna leánygyermek, az legfeljebb öt esztendő volt volna ekkor. Auber tehát nem apósa, hanem sógora volt. Ugyanakkor tényszerű, hogy 1904-ben még Auber Gyula néven szerepel a telekkönyvi bejegyzésben az egykori Haberényi-féle vasgyár. Azaz a népes család támogatta egymás vállalkozásait, ráadásul ez a vállalkozás nagyon közel állt a vasüzlet érdekeihez, sőt erősítette a vaskereskedést, amelynek üzlete a város fő utcájában állt (ma a Drogerie Markt üzlete található itt). Valószínű ez az adat volt az alapja annak a téves feljegyzésnek, hogy Auber leányát vette feleségül Hamerli József.

⁷⁷ Kopasz G.: i. m. 37.

⁷⁸ Sey G.: A Hamerli-dinasztia i. m. 59–60.

⁷⁹ Uo. 60.

⁸⁰ Sey Gábor kiegészítése alapján.

⁸¹ Márfi A.: A pécsi Hamerli család történetéhez i. m. 9–10.

⁸² Déri J.: i. m. 44.

Pannonia Szálló felépítésében látott lehetőséget, tekintettel arra, hogy Pécs idegenforgalma folyamatosan fejlődött. A népes család éppen ezért 1913-ban végleg kiköltözött a Király utcai Hamerli-házból, amelynek lebontása után 1914-ben kezdődött el a szálloda felépítése Pilch Andor tervei alapján és a budapesti Jaulus Gyula építési vállalkozó kivitelezésében.

Az építkezés menete azonban a világháborús események miatt lelassult, és más egyéb történések is hátráltatták némiképp az építőket: mindjárt a bontási és az alapozási munkálatok során őt, a hódoltság idejéből származó török csontvázra bukkantak. Közben az építési terület is csökkent, mert a telekből utcaszabályozás címén 12 négyszögölnyi területet különített el a városvezetés.⁸³ A 80 szobával, éttermekkel, szalonokkal, díszteremmel, kávéházzal és bajor sörpincével rendelkező impozáns épület végül 1915-re készült el.⁸⁴ Az 1916-ban kiadott hivatalos használatbavételi engedélyt⁸⁵ követően, mint már említettük, 1918-ban került sor a Hamerli testvérek vagyonának végleges megosztására. Ennek eredményeképpen a kesztyűgyár Hamerli Károly nevének maradt, az új szálloda pedig Hamerli Imre tulajdonába került hivatalosan is. Túl sok hasznat azonban nem hozott neki ez az új vállalkozás, mert a növekvő gazdasági válság terhei miatt rákényszerült, hogy a szállodát a Dunántúli Bank Rt.-nek adja bérbe. Később – részvények fejében – a bank tulajdonába került a vállalkozás egy előnytelen, át nem gondolt szerződéskötés miatt. A családi hagyomány szerint ez a fiaskó vezetett Hamerli Imre korai, 1927-ben bekövetkezett halálához. Legidősebb fia, az ifjabb Imre (1897–1966) megpróbálta elérni a szerződés érvénytelenítését, de ő is kudarcot vallott.⁸⁶ A családnak ez az ága éppen ezen okok miatt nehezebb helyzetbe került, kényszerűen szerényebb polgári életformát vállalva.⁸⁷

A kesztyűgyár esetében azonban a gazdasági válság időszaka ellenére sem beszélhetünk kudacról, főleg azt követően nem, amikor a vagyonmegosztás egyik következményeként Hamerli Károly feleségét, Willmann Máriát jegyezték be cégvezetőnek.⁸⁸ (Ezt a pozitívnak értékelhető folyamatot egy hosszan elhúzódó családi válság előzte meg, a házaspár külön is vált egymástól. Willmann Mária „visszatérését” attól tette függővé, hogy nagyobb beleszólást kapjon a családi

vállalkozás ügyeibe. Ez megtörtént, így a családi béke is helyreállt, és a gyár vezetésében fontos változások történtek.⁸⁹) Willmann Mária erélyesen és határozottan irányította a gyárat. Mindkét fiát ebben a szellemben nevelte és felkészítette őket a cég vezetésére. Hamerli István jogászként végzett, míg a kisebbik fiú, Károly Európa-szerte elismert bőrvégyszé vált, aki a kesztyűgyár szakmai vezetője lett.⁹⁰ Mindkét fiú a többi, más területen működő Hamerli utóddal együtt az úgynevezett harmadik generációhoz tartozott, a két világháború közti korszakban tevékenykedtek nagyapjuk s apáik örökségét továbbfejlesztve.⁹¹ A trianoni döntést követően korábbi piacaik jobbára elvesztek, hiszen azok elsősorban az elcsatolt országrészek városai voltak, pedig még az utolsó háborús évben, 1918-ban is fenntartották ezeket az üzleti-kereskedelmi kapcsolatokat, amelyek Nagyszőlős, Nagykároly, Vukovár, Marosvásárhely, Szatmár, Lemberg, Déva, Nagyszalonta, Bártfa, Lipica és Nagybecskerek városokat jelentették ekkor.⁹²

Mégis figyelemreméltó a „Hamerli J.” cég európai terjeszkedése, ugyanis az 1920-as évek második felében (túlélve a trianoni sokkot és a gazdasági válság kedvezőtlen hatásait) Prágában, Bécsben, Párizsban és Esslingenben voltak üzleti kapcsolatai, sőt a holland piacra is betörték.⁹³ A pécsi Város-történeti Múzeum gyűjteményében található egy olyan üzleti levél (pontosabban másolata), amely New York-i kapcsolatokra utal.⁹⁴ A nagyon erős európai konkurencia ellenére az 1930-as években külön kirendeltségük volt Londonban, Amszterdamban és Zürichben,⁹⁵ ugyanakkor a hazai kereskedelemre is ügyeltek, ezért Budapesten több üzletük, termékészletük, illetve érdekeltségük volt, továbbá számos vidéki városban (Kaposvár,⁹⁶ Győr, Debrecen, Miskolc stb.) árultak Hamerli-kesztyűket. Termékeik ebben az időszakban voltak a legismertebbek és legkeresettebbek.

A szocialista korszak világhírű Hunor Kesztyűgyára folytatta ezeket a hagyományokat, bár a család szerepét és jelentőségét igyekeztek háttérbe szorítani. A jeles polgárcsalád gazdasági és társadalmi szerepe ebben az időszakban feledésbe merült, méltatlanul elhanyagolva azt az anyagi és szellemi örökséget, amit városukra hagytak.

⁸³ Sey G.: A Hamerly-ház története i. m. 77.

⁸⁴ MNL BaML XIII. 13. D. d. 3.

⁸⁵ Sey G.: A Hamerly-ház története i. m. 78.

⁸⁶ Sey G.: A Hamerly-dinasztia i. m. 62.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Uo. 63.; Déri J.: i. m. 46.

⁸⁹ Sey Gábor szóbeli közlése alapján.

⁹⁰ Sey G.: A Hamerly-dinasztia i. m. 63.

⁹¹ Márfi A.: A pécsi Hamerli család történetéhez i. m. 10.

⁹² MNL BaML XIII. 13. C. a. 5.

⁹³ Déri J.: i. m. 51.

⁹⁴ Sey Gábor kiegészítése alapján.

⁹⁵ MNL BaML XIII. 13. B. d. 14. 22.

⁹⁶ A kaposvári üzletről fontos tudni, hogy Hamerli János unokatestvére tulajdonában állt, s mivel monogramjuk megegyezett, ő is jogosan használhatta a „Hamerli J.” cégbejegyzésű nevet. Ennek előzménye, hogy Hamerli János hosszas pereskedést követően megvásárolta a kaposvári üzletet és unokatestvérenek a kesztyűgyárban ajánlott fel állást. Sey Gábor kiegészítése alapján.